

Czoch Gábor:

„Azonban, ők is emberek!” Kassa polgársága és a helybeli zsidóság 1848 tavaszán*

Az 1848-as pesti forradalom utáni hetekben az ország számos pontján, a forradalom szomorú kísérfeljelenségeként, különböző hevedségű antiszemita megnyilvánulásokra került sor. A lakosság több helyen is követelte a zsidók kitiltását a városokból. Különösen súlyos utcai zavargások törttek ki Pozsonyban, vagyis az országgyűlés helyszínén és az ország ekkor már tényleges gazdasági és kulturális központjának számító Pest városában is. A feldühödött tömeg a zsidók boltjait fosztogatta, lakásokat feldúlta, és a karhatalom csak nehezen tudta megfékezni a tombolást.¹

A zsidóság korabeli helyzetéről, az emancipáció kérdéséről, a városokban jelentkező zsidóellenesség problémájáról természetesen már több kiváló elemzés született.² Jelen írásra elsősorban az ösztönzött, hogy Kassa vonatkozásában e kérdés tárgyalásához igen kedvezőek a forrásadottságok: a városi tanács üléseinek jegyzőkönyvei és a város polgármesterének a kormányzathoz írt hivatalos jelentései mellett a helybeli zsidóság képviselőinek a beszámolója, továbbá a Kassán kiadott hetilap, a *Képesűjság*³ vonatkozó írásai is rendelkezésre állnak a vizsgálathoz. Mindezek alapján arra vállalkozhatok, hogy Kassa példáján keresztül a városi polgárság zsidósággal szembeni viselkedésének, gondolkodásának jellemzésével tovább árnyalhatom a már rendelkezésre álló szakirodalmat.

* A tanulmány a *Család és nemzet – hagyomány és innováció a modern és jelenkori történelemben*. ELTE BTK TKP 7. kutatócsoport támogatásával készült.

¹ Az országos helyzet bemutatására lásd: Komoróczy 2012: 1119–1126., továbbá Schweitzer 1998: 87–93. A pesti zavargásokra lásd: Komoróczy 2012: 1133–1141. A pozsonyi „zsidókkal” részletes bemutatására: Miskolczi 2005.

² Komoróczy Géza, Miskolczi Ambrus és Schweitzer Gábor fent már hivatkozott munkáin kívül erről lásd még például: Bernstein 1939; Pietsch 1999; Prepuk 1994, 2013.

³ Werfer Károly kassai nyomdász 1848. január elején indította a szombatonként jelentkező lapot *Ábrázolt Folyóirat* néven, amit a sajtótörténet az első hazai aktuális, vagyis politikai híreket is közlő képes újságként tart számon. A hetilap 13-ik, március 25-én megjelent számától *Képesűjság* címmel jelentkezett. A névváltás tartalmi változást jelzett: a szerkesztőség ettől kezdve nagyobb teret kívánt nyújtani a politikai híreknek. Mivel azonban Werfer a politikai lapok kiadásának feltételül szabott kaució összegét nem tudta letenni, a hetilap 1848 augusztusától, ismét profilt váltva, *Mulattató Képesűjság* címen jelent meg, amely ez év december elejéig működött. A sajnálatosan rövid életű hetilap történetéről lásd: Dezsényi 1940; Révész 2015: 68–72.

A kassai zsidóellenes megnyilvánulások 1848 tavaszán

Az 1848. március 15-i pesti forradalom híre március 18-án érkezett meg Kassára, a Magyar Királyság egyik legfontosabb, északkeleti regionális központjának számító városába.⁴ A pesti hírektől felizgatott lakosság nyomására március 20-án a városi tanács rendkívüli nyilvános tanácskozást hívott össze, a nagy érdeklődés miatt kivételesen a városi táncterembe, amelyen a tudósítások szerint mintegy 5-600 fő jelent meg.⁵ Viszonyítási alapként a város népessége ekkor mintegy 14 ezer fő körül alakult.⁶ A lakosság képviselőit alapvetően a regnáló városi vezetéssel való együttműködés szándéka vezette, de azt kívánták, hogy ezentúl a legfontosabb politikai kérdéseket, elsősorban az éppen folyó országgyűléssel kapcsolatos ügyeket, a város követeinek jelentéseit és a nekik adandó utasításokat ilyen nyilvános közgyűléseken tárgyalják meg. Vagyis arra törekedtek, hogy a lakosság érdemi beleszólást kapjon a város országgyűlési politikájának alakításába, ez ugyanis mindeddig csupán a város szűkebb vezetésének a jogköre volt. A közgyűlés – a városi tanács ellenvetése nélkül – arról is döntött, hogy Kassa követei az országgyűlésen támogassák a pesti 12 pontot, és egyhangúan kinyilvánították, hogy a város legfontosabb jelszavai „e rendkívüli helyzetben” a következők legyenek: „Éljen a király, hűség a dinasztiahoz, alkotmányos reform, egyetértés, testvériség, szabadság, béke és rend.”⁷ Továbbá, miként az ülés jegyzőkönyvében olvasható, mivel

⁴ Rimanóczy Ferenc polgármester a Helytartótanácsához írt jelentésében érzékletes képet fest a pesti eseményekről tudósító, a Nemzeti dalt is közlő hírlapok kézhezvételének hatásáról, mely „a társalgási egylet [...] nagyobb számú tagjainak, némely egyéb város polgárainak, de főleg a helybeli tanuló ifúságnak kedélyeit nagy mértékben felbuzdítá”. Rimanóczy Ferenc 1848. március 21-i jelentése a Helytartótanácsnak. Lásd: Dercsényi 1974: 312. (A korabeli szövegeket eredeti helyesírással közlöm, kivéve, hogy ahol kellett, hosszú ú betűt, illetve a cz helyett c-t írtam.)

⁵ A március 20-i eseményekről részletesen lásd: Képesújság 13. 1848. március 25. 106.

⁶ Kassa népessége az 1788-tól kezdődően évente végrehajtott lélekösszeírások (*conscriptio animarum*) alapján 1847-ben 14 959 fő volt (AMK Zbierky, Súpisý domov, obyvatelov, *Kassa város kebelében létező lelkek összeírása, 1847*), az ugyanerre az évre vonatkozóan kiadott egyházi sematizmus szerint pedig a város 14 233 főt számlált (*Schematizmus venerabilis Cleri Dioecesis Cassoviensis ad annum 1846–1847*). Gyimesi Sándor közlése szerint 1847-ben a kassai lakosság 13 672 fő volt. Gyimesi 1975: 208.

⁷ A városi tanács üléseiről készült jegyzőkönyvek 1840-ig Protocollum sessionum magistratuum, 1840-től Tanácsülések Jegyzőkönyve néven a kassai városi levéltárban – Archiv Mesta Košice (AMK), Stredná Manipulácia, Magistrátiny súd – található. A jegyzőkönyvekre a továbbiakban AMK TŰJ rövidítéssel hivatkozom, először a tanácsi határozat számát, majd pedig annak évét adom meg. Amennyiben a jegyzőkönyvi határozathoz kapcsolódó iratról van szó, azt AMK TŰJ Iratok utalással jelzem. Az 1848. március 20-i

„az átalakulási időszak a megrázkódtatásoknak is ki szokott téve lenni”, ezért elfogadták az egybegyűlt polgárságnak azt a kívánalmát is, hogy aktiválják a városi polgárőrséget, egyúttal szükséges mértékben növelve annak létszámát, és azt is, hogy az újjáalakuló fegyveres testület a tisztjeit maga választhassa meg. Pest mintájára a közrend fenntartásának céljából egy bizottmányt is felállítottak, amelynek meghagyták, tegyen meg mindent annak érdekében, hogy ne legyen szükség a sorkatonaság beavatkozására.

A rend és a nyugalom fenntartása valóban a város vezetésének első számú törekvései közé tartozott. Rimanóczy Ferenc polgármester a kassai eseményekről a Helytartótanácsnak március 21-én írt beszámolójában ennek megfelelően hangsúlyozta, hogy a „célszerű intézkedéseknek”, illetve az „iskolai kormányzóknak”, a „helybeli katonai osztály kormányának”, továbbá a „polgárok s egyéb lakosoknak” a „jó magaviselete” következtében a „rend és a csend annyira feltartatott, hogy a legkisebb zavar, összeütközés, de egyesek közti veszekedés sem történt, holott egész nap éjfélig, majd nem a fél városnak lakosai a kávéház körüli nagy utcán valának” e nevezetes március 20-i napon. A rend fenntartását a jelentés szerint leginkább csak a városban uralkodó zsidóellenesség veszélyeztette: „a legfőbb aggodalmam az – mint írta –, hogy kivált a középpolgárok igen nagy ingerültséggel viseltetnek a zsidók ellen”.⁸

Rimanóczy beszámolóiból az is kiderül, hogy a közrend felügyeletére frissen megválasztott bizottmánynak már az első, még március 20-án tartott ülésén heves reakciókat és vitákat váltott ki a zsidók ügye. A tanácskozás során ugyanis felmerült, vajon a zsidóknak szabad-e viselniük a nemzeti kokárdát. Bár a választmány egyes tagjai azzal érveltek, hogy a nemzetőrségbe ugyan ne vegyék fel őket, de nincs ok arra, hogy a kokárda viselését megtagadják tőlük, e felvetésre „hevesb hangulattal általánosan az kiáltatott »nem kell, nem engedjük«”.⁹ Így végül egyhangú döntéssel a zsidókat nemcsak a nemzetőrségbe való belépéstől, hanem a kokárda kitűzésétől is eltiltották. A bizottmány ugyanezen ülésén azonban a

tanácsülési jegyzőkönyv hivatkozása tehát AMK TŰJ 1740/1848.

⁸ Rimanóczy Ferenc 1848. március 21-i jelentése a Helytartótanácsnak. Lásd: Dercsényi 1974: 312. Dercsényi forrásközlésében a kassai forradalmi közgyűlést március 21-re teszi, és a jelentésekben a polgármester is hol március 21-ét, hol pedig március 20-át említ. A városi tanács üléseinek jegyzőkönyvei, illetve a *Képesújság* tudósításai alapján az esemény március 20-án történt.

⁹ Rimanóczy Ferenc 1848. március 21-i jelentése a Helytartótanácsnak. Lásd: Dercsényi 1974: 321. A következőkben itt részletesebben is tárgyalt kassai zsidóellenes megnyilvánulásokat Rimanóczy jelentései alapján röviden összefoglalja Komoróczy Géza (Komoróczy 2012: 1123–1124.) és Schweitzer Gábor is (Schweitzer 1998: 86, 91.).

zsidók ügyében más incidens is történt. A polgármester erről a Helytartótanácsnak a következőt jelentette:

„Hogy a zsidók ellen a már úgy is felfingerelt polgárok kedélyei neveltetnek a mai eset mutatja: ugyanis a bizottmány ülése alkalmával a helybeli lakosok nagyobb számmal a tanácskozási terembe jöttek és Soltész János ügyvéd által felolvastatták azon kérelmüket, hogy miután a zsidóság egyedüli oka annak, hogy a polgárok elszegényedtek, tehát, ha azok bizonyos idő alatt vallásukat nem módosítják s változtatják, az egész országból, vagy legalább e városból űzessenek ki, fájdalom, hogy egynehány bizottmányi tag, kik a közrebocsátott fentebb nyomtatott felhívásnak tartalma szerint egyenesen a rend fenntartására közgyűlésileg választottak, e tárgyat még gyászosabb színekkel festék, s e kép durrongó éljént a szegény polgároktól araták.”¹⁰

A panasztevők „erősen azt sürgették”, hogy a követelésüket adják utasításul a város országgyűlési követeinek, és e tárgyban hívjanak össze közgyűlést. A polgármester erre ígéretet is tett – amint a jelentésében magyarázatként írta – annak érdekében, „ne hogy az ingerültség mind inkább nevedjék”. A Kassán megtelepedett zsidók helyzetéről a város szűkebb vezetése is azonnal, már a március 21-én tartott tanácsülésen tárgyalt. A városatyákat azonban érzékelhetően korántsem elsősorban az értük való aggodalom vezette. A külső tanácsnak, vagyis a választópolgárok testületének javaslatára ugyanis arról döntöttek, hogy az „itten hatósági engedelem nélkül tartózkodó idegen izraeliták kinyomozása” ügyében korábban már felállított bizottságot kiegészítik, továbbá a még 1845-ben, a „helybeli héber kereskedők, kézművesek, és alkuszoknak rendezése” céljából létrehozott testületet is megsürgetik, hogy e téren a javaslataikat mielőbb terjesszék a tanács elé.¹¹ A városi vezetést tehát, amint ez a határozat is jelzi, régebb óta foglalkoztatta ez a kérdés.

A polgármester által megígért, az előzőhöz hasonlóan nagyszámú érdeklődő jelenlétében tartott második közgyűlésre március 23-án került sor. Itt valóban felolvasták az említett kérelmet arról, hogy a zsidók a vallásukat „idomítsák” a keresztényekéhez, ellenkező esetben űzzék ki őket, amely a jegyzőkönyv szerint „általános pártolásra” talált, és elrendelték, hogy a város országgyűlési követe igyekezzon érvényt szerezni ennek a követelésnek.¹² A zsidók kiűzését követelő

¹⁰ Rimanóczy Ferenc 1848. március 21-i jelentése a Helytartótanácsnak. Lásd: Dercsényi 1974: 313.

¹¹ AMK TÜJ 1755/1848.

¹² AMK TÜJ 1790/1848.

polgárok azonban nem elégedtek meg ezzel a határozattal, hanem még ugyanezen a napon külön is tanácskozásba kezdtek a helybeli lovardában – melyen Rimanóczy szerint a polgárok nagy számmal jelentek meg –, és úgy döntöttek, aláírásgyűjtést kezdeményeznek, ahol az aláírók kötelezik magukat, hogy a jövőben egyetlen izraelitának sem adnak házuknál szállást, a meglévő bérlőket pedig a szokásos három hónap felmondási idővel kiteszik. Vagyis így próbálják kiűzni a zsidókat Kassáról.¹³

A pesti forradalmi eszmékhez való csatlakozás, illetve a március 20-i közgyűlésen lelkesen elfogadott politikai jelszavak, köztük az egyetértésé, a szabadságé és a testvériségé számos helybeli polgár értelmezésében tehát teljes mértékig megfért azzal, hogy hangot adjanak a zsidóellenes érzéseiknek. Sőt, úgy látszik, számukra a rendkívüli helyzet leginkább a zsidókkal szembeni fellépés lehetőségét jelentette, erre kínált alkalmat, amit meg is kívántak ragadni. A sajtószabadságot díszes címlappal köszöntő kassai hetilap március 25-i számában – ez volt az első, amely már nem *Ábrázolt Folyóirat*, hanem *Képesújság* címmel, a szerkesztői szándék szerint a korábbihoz képest megnövekedett politikai tartalommal jelent meg – közölt egy verselményt bizonyos Fáy M. aláírásával, *Minek zsidó Magyarhonban* címmel. Ennek utolsó három versszaka így szól:

„Egyenlőség és szabadság/ Szép szavak,/ Mellyekbe szint’a zsidók is/ Bízta-
nak – / Ám de azt nem érdemlenék/ Mit ki vítt magyar nemzedék/Emberül./
Vagy simuljék ökelme is/ Mihozzánk/ Uzsorája villámit ne/ Szórja ránk,/ A
Talmudot égesse el,/ Az új embert most ölcse fel/ Vagy soha./ És ha nem, hát
ne szenvedjük/ A zsidót,/ Kergessük ki a pénz és a/ naplopót;/ Kivelők hő Af-
rikába/ A Samumnak hazájába,/Iziben.”

A szerző tehát lényegében ugyanazt fogalmazta meg, mint a város vezetőségéhez a zsidók kiűzése érdekében petíciót benyújtó, illetve aláírásgyűjtésbe kezdő polgárok. De hasonlótl olvashatunk a hetilapnak a helybeli forradalmi eseményekről írt lelkes hangvételű tudósításának a végén is. A történetek ismertetését követően az újságíró büszkén leszögezte: „Városunk minden lakosa rend- és békeszerető. Rend és rang különbség nélkül mindenki nemzeti háromszínű kokárdát visel” – eszerint tehát a helybeli zsidóságot nem sorolta a „mindenki” közé. Pár sorral lejjebb pedig így folytatta:

¹³ A vállalás megszegése esetére jelentős, 200 pengő forint büntetést határoztak meg. Rimanóczy Ferenc 1848. március 26-i és ápr. 1-jei jelentése a Helytartótanácsnak. Lásd: Dercsényi 1974: 315, 322.

„Városunkban általában nagy az ellenszenv a zsidókkal szemben. Ez azonban nem csoda, sőt nagyobb részben igazságos és természetes, hiszen nyugodtan mondhatjuk, hogy ők minden rossznak az okozói. Azonban, ők is emberek! Teljes szabadságunk és függetlenségünk birtokában maradjunk nagylelkűek! Legyünk irántuk is békével!

[...] Addig is, amíg törvény nem rendezi a zsidók helyzetét az igazságos kívánságoknak megfelelően, a fennálló szabályok megsértése nélkül is van mód megszabadulni a nálunk oly gyűlöletes zsidóktól: egy háztulajdonos se adjon szállást a zsidóknak, a jelenlegit azonnal mondja fel neki és néhány hét múlva városunk egészen tiszta lesz a zsidóktól s ez biz igen könnyen kivihető; – az országgyűlés elibe adandó kérelmezés aligha vezethet célhoz, s itt tette, valóságra van szükség; nem csak papíroson álló s célt nem érő, de még tévesztő argumentációkra.”¹⁴

A hetilap tehát maga is bátorította a zsidók kiűzésére indított akciót. Az egy héttel későbbi számában pedig elégedetten adta hírül, hogy a kezdeményezéshez a legtöbb háztulajdonos csatlakozott.¹⁵ Mivel a zsidóknak a városból való kirekesztésére, lakhelyüktől való megfosztására tett javaslatot közvetlenül a velük szembe-ni békesség és nagylelkűség gyakorlására tett felszólítást követte, így feltehetően ez utóbbi alatt azt kell érteni, hogy fizikailag ne bántalmazzák őket.

A tanácsulések jegyzőkönyvei csak igen szűkszavúan tesznek említést a zsidókkal szemben elkövetett utcai kihágásokról. Egy-egy néhány soros bejegyzés szerint a városi kapitány március 23-án azt jelentette a tanácsnak, hogy „az előző este több héber lakosok ablakait betörték”,¹⁶ három nappal később pedig azt, hogy „egy mesterségbeli tanulót és egy kocsist letartóztatott az éjjeli őrség, mert azt kiáltozták, meg kell ölni a zsidókat március 25-én éjjel”.¹⁷ Mindkét esetben elrendelték az ügy kivizsgálását, mást nem fűztek hozzájuk.

Rimanóczy a kormányzathoz írt jelentésében valamivel részletesebben számolt be – ahogy nevezte – e „kicsapongásokról”, és megemlített még egy tudomására jutott március 25-én déltájban történt verekedést, amit egy részeg gombkötő mester provokált ki egy izraelita kereskedő boltjánál azzal, hogy bekiabált a bent tartózkodó zsidóknak: „hiszen ti nem sokáig fogtok már uralkodni”. A kereskedő segédje erre megpofozta, majd összeverekedtek. Hogy miként került a helyszínre a polgármester, nem derül ki, mindenestre eljárására érezhetően büszkén arról

¹⁴ *Képesújság* 14. 1848. április 1. 114.

¹⁵ *Képesújság* 15. 1848. április 8. 121.

¹⁶ AMK TÜJ 1783/1848.

¹⁷ AMK TÜJ 1836/1848.

számolt be, hogy a nagyobb verekedés veszélyét a személyes tekintélye elhárította, a részeges polgárt, „ki a legnagyobb dühben és részegségében is látásomra a legmélyebb tiszteletre és engedelmességre fakadott”, hazakísérte, a zsidó boltoslegényt pedig azonnal letartóztatta. A jelentésből az látszik, hogy erről az epizódról azért is tett említést a kormánynak, hogy jelezze a zsidók felelősségét az irántuk megmutatkozó gyűlölködésben. A beszámolóját ugyanis így folytatta:

„Hogy pedig az izraeliták szeréntelenek, és túlbízottak, s így állásukat magok mindinkább nehezítik, kitetszik egy nagyobb fontosságú eseményről, mely tulajdon házamnál történt, t. i. a nemzeti rózsák viselését eltöltő választmányi határozat hozatala után más nap reggel Roth József izraelita orvos nállam személyesen megjelenvén, azzal fenyegetőzött, hogy ha ezen határozat vissza nem huzatik, akkor a helybeli izraeliták védelmi állapotba teszik magukat és parasztokat felbizgatva a várost felgyújtják.”¹⁸

Rimanóczy e történetet azzal zárta, hogy a panasztevő orvost rendre utasította, és bár elismeri, hogy tisztí kötelessége lett volna őt „ügyési fenytő vizsgálat alá vetni”, az esetet inkább elhallgatta, mert nyilvánosságra kerülése óhatatlanul „az izrealitáknak tettleges erőszakos” üldözéséhez vezetett volna. A polgármester tehát legfőképpen azt kívánta hangsúlyozni a kormányzat irányába, hogy a tapasztalt rendbontások esetében a városi hatóság – természetesen az ő vezetésével – a legcélszerűbben járt el, és a legfontosabbnak azt tartotta jelenteni, miszerint „a felsorolt kisebb politialis kihágásokon kívül semmiféle erőszak, személy vagy vagyonbántás legalább tudomásomra nem történt, s a csend és rend legkevésbé sem zavartatott fel”.¹⁹

Míg a polgármesteri hivatalos jelentés, illetve a tanácsülési jegyzőkönyvek a randalírozókkal, zavargást szítókkal szembeni fellépésről és a rend sikeres fenntartásáról tudósítottak, mindez egészen más színben tűnt fel az érintett kassai zsidóság szempontjából, akiknek a nevében két helybeli izraelita orvos fordult március 29-én a kormányzathoz segélykérő panasszal, amelyben a következőképpen számoltak be a sérelmeikről:

„Kezdetben csupán csak gúnyszavakkal, és ijesztegetésekkel előálltak, de midőn folyó hó 21-én a pesti 12 pont nyilvános felolvasása után az ottani

¹⁸ Rimanóczy Ferenc 1848. április 1-jei jelentése a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmánynak. Lásd: Dercsényi 1974: 323.

¹⁹ Rimanóczy Ferenc 1848. április 1-jei jelentése a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmánynak. Lásd: Dercsényi 1974: 323.

III. DEMOGRÁFIAI, ETNIKAI ÉS FELEKEZETI HATÁROK

ideiglenes városi bíró minden Kassai izraelitát kivétel nélkül a nemzeti színek viselésétől eltiltotta, s azt csupán csak a többi lakosságnak tette kötelességül, akkor az érintett polgárok főképp ez által rossz szándékában felbátorítatván, az ekkint gyalázatosan kijelölt szegény izraelitákat nyilvános utcában megtámadni, és durva insultusokkal illetni kezdék, nyilván kikiáltván, hogy a zsidókat Kassából ki fogják űzni, a következő éjjel minden zsidó lakás ablakai betörtettek, a zsidó kézműves címtáblái leszaggattak; a Synagoga szennyel megfertőztetett, az alatt ellenségeink számban növekedvén nem késtek a zsidók nevében gunyiratokat a keresztények ellen az utcák végein kifüggeszteni, és ez által a kedélyeket felingerelni, felizgatni [...] a nélkül, hogy az ottani hatóság annak megakadályozására legkisebb rendelést tett volna.”²⁰

A kassai zsidóság ezen panaszára a kormányzat részéről Klauzál Gábor aláírásával már március 31-i dátummal, vagyis rögtön postafordultával leirat érkezett a tanácshoz. E szerint sajnálatosan értesültek az izraeliták kirekesztését célzó „botrányos” kassai történetekről, amikor „a nép a szabadság és egyetértés diadalára ünnepet ül – midőn az egyetértés eszméje mindenkre kiterjesztett vallás különbség nélkül”, és mint amelyek a „század szellemével öszve nem férnek sem a természeti sem a hazai fennálló törvényekkel meg nem egyeztethetők”. A leirat hangsúlyozza a kormány „aggodalmát”, hogy a polgármester ezek ellenében semmiféle intézkedést nem hozott, egyben utasítja, hogy a zsidók kirekesztését célzó intézkedéseket szüntesse meg, és arra külön is felszólítja, hogy azonnal állítsa le a zsidók kiűzésére indult aláírásgyűjtést.²¹

Rimanóczy Ferenc április elsején erre írt válaszában azt a részét már idéztük, ahol a zsidókkal szembeni erőszakos fellépésekről beszámolva elsősorban a határozott hatósági fellépést, a rend megőrzését hangsúlyozta, illetve a zsidók felelősségére utalt a feszültségek kialakulásában. A polgármester azonban azzal is védekezett, hogy kirekesztő intézkedéseit csupán a lehetséges még véstérhesebb fejlemények elkerülésének szándéka vezette. Ezzel indokolta a zsidók kokárdaviselését megtiltó intézkedést is. Amint megfogalmazta: „egyedül a felhevült kedélyeknek lecsillapítása, és a különben multhatatlanul kitűnő zavarnak elhárítása tekintetéből mintegy kényszerítve” hozta meg ezt a határozatot, amit ugyanerre hivatkozva a *Képesújság* tudósítója is lelkesen üdvözölt.²² Hasonlóképpen magyarázta a kormányzatnak a

²⁰ Fränkl Gyula és Billniczer Móric folyamodása a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányhoz 1848. március 29-én. Lásd: Dercsényi 1974: 317.

²¹ A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány Kassa polgármesterének 1848. március 31-én. Lásd: Dercsényi 1974: 319.

²² Rimanóczy Ferenc 1848. április 1-i jelentése a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmánynak.

polgármester azt is, miért támogatta a város vezetése a polgárságnak azt a követelését, hogy a zsidókat űzzék ki a szabad királyi városokból. A jelentésből ráadásul az is kiderül, hogy a zsidóknak a kassai lakásuktól való megfosztására irányuló aláírásgyűjtő ívet maga Rimanóczy is aláírta, magyarázata szerint a „polgárok megnyugtására, mert eképpen meggyőződtem az iránt, hogy ez által legalább három havi időt nyerünk, mi a mostani körülményekben igen nagy nyereség”.²³

A polgárság zsidóellenesége

Kassán a kialakult helyzet azért volt különösen is kényes, mert bár, mint a polgármester jelentette, „való igaz, miszerint a helybeli, kivált közpolgárságnál, de egyéb lakosoknál is az izraeliták iránt nagyobb ingerültség és ellenszenv létezik”, ám ugyanitt később ezt úgy pontosította, hogy „az ingerültség leginkább a fegyverben álló polgári őrségnél mutatkozott”. Vagyis éppen a rend fenntartására elsődlegesen kijelölt fegyveres testületben nyilvánult meg a leghevesebben az antiszemita érzelem. Ezért, Rimanóczy érvelése alapján, ha a városi vezetés „egyedül a szűkségszült korlátolt szigorú határozatokkal elő nem áll”, úgy a felhevült kedélyeket szerinte csak vérontással és katonai erő használatával lehetett volna lecsillapítani.²⁴

Rimanóczy jelentésének ez a része egyértelműen megerősíti azt, hogy bár az említett utcai randalírozások elkövetői az iratok szerint főként mesterlegények, inasok, lumpen elemek voltak, mégis az antiszemita hangulatot valójában elsősorban a rendi polgárság határozta meg. A fentiek tükrében elég itt csupán arra utalni, hogy a polgárőrségben a szolgálat mindenekelőtt a rendi polgárjogot elnyerő személyek kötelessége volt, vagyis Kassán, néhány kivételtől eltekintve, a polgárőrség lényegében a polgárjogú lakossággal volt azonos.²⁵ Itt röviden azt is meg kell említeni, hogy a rendi polgárságot ebben az időszakban már korántsem lehet automatikusan azonosítani a mentalitása, gazdasági tevékenysége szerint

Lásd: Dercsényi 1974: 321., illetve: *Képesújság* 15. 1848. április 8. 121.

²³ Rimanóczy Ferenc 1848. április 1-jei jelentése a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmánynak. Lásd: Dercsényi 1974: 322.

²⁴ Rimanóczy Ferenc 1848. április 1-jei jelentése a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmánynak. Lásd: Dercsényi 1974: 321.

²⁵ A polgárőrség szabályzata nem zárta ki a nem polgárjogú lakosság felvételét, de a fegyverzetéről, egyenruhájáról mindenkinek magának kellett gondoskodnia, ez pedig kizárta a szegényebbek részvételét. A polgárjoggal rendelkezőknek a szolgálta kötelező volt, kivéve azokat, akik előrehaladott életkoruk vagy valamely egyéb testi fogyatékoságuk miatt felmentésben részesültek. A kassai polgárőrségről lásd: Czoch 2014.

polgárnak nevezhető társadalmi csoporttal.²⁶ Kassán azonban, eddigi kutatásaim alapján, a kettő között erős volt az átfedés: itt az 1840-es években nemcsak a politikai, hanem a gazdasági elit is döntően a város rendi polgárjogú lakosságából került ki, csakúgy, mint az 1848-as eseményekben, változásokban meghatározó szerepet vállalók nagy többsége.²⁷

Egyes kortársak a városokban megmutatkozó zsidóellenességet mindennekelőtt a német polgárság számlájára írták. „Német polgárok, bevádolnak benneteket a nemzet és az utókor előtt [...] Ők nyilatkoztak először, hogy a nemzet-örtségbe magok közé zsidót nem vesznek, és így ők dobtak először sarat március 15-ként szűz tiszta zászlájára!” – írta például naplójában Petőfi Sándor. Az *Allgemeine Zeitung des Judenthums* újságírója pedig a szabad királyi városokban kitört zsidóellenes zavargások kapcsán így fogalmazott 1848. május 15-én:

„Nagy hibát követnek el az országban élő németek, ha a teljesen németül beszélő zsidót eltaszítják maguktól. Ám ahelyett, hogy a zsidót magukhoz ölelnék, kicsinyes gyűlölettel a magyar karjába kergetik, aki őt melegen pártfogásába veszi. [...] Mintegy tíz, németek által lakott városban került veszélybe a zsidók élete és vagyona.”²⁸

Ennek a véleménynek az árnyalására azonban talán elég, ha csak a több mint 3000 debreceni polgárnak az 1843. évi diétához eljuttatott, a zsidók polgárjoggal való felruházása ellen benyújtott petíciójára, illetve Debrecen diétái követének, Komlós Lászlónak ezt tolmácsoló, nagy visszhangot kiváltó antiszemita országgyűlési felszólalására utalunk.²⁹ Mindehhez tegyük még hozzá, hogy bár Kassa polgárságának korabeli etnikai összetételéről nincsenek pontos adataink, de biztosan nem tekinthetjük tisztán németnek, hanem jóval inkább vegyes etnikai összetételű, elsősorban német és magyar, kisebb részben szlovákajkú polgárságról beszélhetünk.³⁰ A zsidóellenes megnyilvánulásokat azonban nem elsősorban azért nem lehet kizárólag a német vagy németajkú városi polgár-

²⁶ Erről a problémáról lásd: Bácskai 2006.

²⁷ Czoch 2009: 94–148.

²⁸ Petőfi naplóját és az *Allgemeine Zeitung des Judenthums* cikkét is idézi: Pietsch 1999: 39–40.

²⁹ Kovács (szerk.): 1894: II. 545–548. 74-ik ülés, 1843. október 10. Lásd erről még: Prepuk 2013: 204–210.

³⁰ A polgárság etnikai összetételéről jelzésértékűnek tekinthető, hogy a polgári őrsereg 1840-ben kiadott szabálykönyve egy olyan háromnyelvű kiadvány, amelyben a részletes szabályok párhuzamosan németül és magyarul is olvashatók, a kiadvány végén közölt eskü formulája viszont a német és a magyar mellett még szlovákul is szerepel. Kassa korabeli nemzetiségi összetételének kérdéséhez lásd: Czoch 2009: 149–164.

ság rovására írni, mert a polgárok között, természetesen, nem csupán németek voltak, hanem azért, mert a zsidóellenesség vallási alapon, illetve a társadalmi (rendi) státuszhoz és a gazdasági érdekekhez, vagyis a zsidók gazdasági konkurenciája miatti félelemhez kapcsolódóan jelentkezett.³¹

A kassai polgárság 1848 tavaszán erőteljesen megnyilvánuló zsidóellenessége, amint arra már utaltunk röviden, természetesen nem volt előzmények nélkül való, de ezek részletes kifejtését az itt rendelkezésre álló kereteink nem teszik lehetővé. Csak igen röviden utalnánk arra, hogy Kassa tanácsa 1840 előtt szigorúan tiltotta a zsidók betelepülését a városba, majd pedig az ezt országosan lehetővé tevő 1840. évi 29. tc. hatályba lépését követően minden egyéb megmaradt eszközzel megpróbálta továbbra is gátolni a zsidók bevándorlását, a kénytelen-kelletlen mégiscsak befogadottnak pedig igyekezett lehetetlenné tenni a gazdasági tevékenységét – a város teljes jogú polgársága teljes egyetértésével.³² Hiába igyekezett azonban a városi adminisztráció gátolni a megtelepülésüket, Kassa kedvező gazdasági-piaci adottságai vonzották a zsidókat, és néhány év leforgása alatt, 1848-ra a zsidóságnak a város népességén belüli aránya a nulláról több mint 7%-ra emelkedett.³³ Ez pedig csak tovább növelte a polgárok zsidóellenes érzelmeit. A rendi polgárságnak a zsidó kereskedőkkel, kézművesekkel vagy akár egy orvossal szembeni panaszainak a városi vezetés azonnal helyt adott, és igyekezett a bevándoltak munkavégzését korlátozni. Ám ha emiatt az érintettek sikerrel fellebbeztek a Helytartótanácsnál, a zsidók sérelmeinek orvoslására utasító kormányzati rendeleteket, bár kényszerűen, de minden esetben végrehajtották. Összességében a források alapján azt mondhatjuk, hogy a városi polgárok, illetve a városi vezetők körében jelentkező antiszemitizmusnak, a zsidók miatti „ingerültségnek” egyedül a felsőbb hatósággal szembeni tisztelet, engedelmesség és a közrend fenntartása iránti vágy szabott keretet. Jól jellemzi ezt a már többször idézett kassai hetilapban május közepén, név nélkül megjelent írás. Eszerint:

„A zsidók üldözése a városi lakosok szennyfoltja. Azt senki sem állítja, hogy ennek semmi oka nincs, és hogy ez teljességgel megbocsáthatatlan, miután a zsidók a keresztény lakosokat minden tekintetben kizsákmányolják. Nem is elsősorban a tett az iszonyú, hanem a törvénynek, a jognak nyilvános megvetése, és a szenvedélyek kiszabadulása. Mi gát és mi oltalom marad még, ha a törvény nem érvényesül többé?”³⁴

³¹ Lásd erről még például: Pietsch 1999; Prepuk 2013: 204.

³² Erről például: Czoch 2020: 384–387.; Csíki 1999: 103–133.

³³ A lakosság korabeli etnikai összetételéről: Czoch 2009: 149–164.

³⁴ *Képesújság* 21. 1848. május 20. 165.

Vagyis a *Képesűjság* által „rend és békeszeretőként” jellemzett kassai polgár a zsidók fizikai bántalmazását ugyan elutasítja, de antiszemitizmusa ezek szerint teljesen elfogadható. A tanács és a polgárság hangadói elsősorban a törvényes rend fenntartását kívánták, és ezért mindenekelőtt arra törekedtek, hogy törvényi szabályozás tegye lehetővé a zsidókkal szembeni retorziókat, mindenekelőtt a kiűzésüket a városokból.

Források

Archív Mesta Košice, (AMK)

Stredná Manipulácia, Magistrátny súd, Tanácsülések Jegyzőkönyve, 1848.

Zbierky, Súpis domov, obyvatelov, Kassa város kebelében létező lelkek összeírása, 1847.

Schematismus venerabilis Cleri Dioecesis Cassoviensis ad annum 1847. Kassa.

Kovács Ferenc (szerk.) 1894: *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója.* II. kötet. Budapest.

Dercsényi Móric 1974: Az 1848–1849.-i magyar szabadságharc néhány zsidótárgyú irománya. In: *Évkönyv, 1973/74.* Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 293–327.

Rendi napló 1844: *Felséges Első Ferdinánd... által...rendeltetett Magyarországi Közgyűlések naplója a tekintetes Karoknál és Rendeknél.* II. kötet. Pozsony–Pest.

Képesűjság 1848.

Hivatkozott irodalom

Bácskai Vera 2006: A régi polgárságról. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok.* Budapest, 15–37.

Bernstein Béla 1939: *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók.* Budapest.

Czoch Gábor 2009: „A városok szíverei.” *Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról.* Pozsony.

- Czoch Gábor 2014: A rendi polgári normák megsértése az 1840-es években. A kassai polgárórség mustrája körüli kihágások. *URBS. Magyar Várostörténeti Évkönyv IX.* (9.) 159–172.
- Czoch Gábor 2020: Az 1843/4. évi városi reform Kassa szemszögéből. In: Doszay Tamás – H. Németh István – Szíjártó M. István (szerk.): *Rendi országgyűlés – polgári parlament. Érdekképviselés és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig.* Budapest, 365–389.
- Csíki Tamás 1999: *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. A miskolci, a kassai, a nagyváradi, a szatmárnémeti és a sátoraljaújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata 1848–1944.* Budapest.
- Gyimesi Sándor 1975: *A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. (Funkcionális és strukturális változások Nyugat és Közép-Kelet Európa városhálózatában, különös tekintettel Magyarországra).* Budapest.
- Dezsényi Béla 1940: Az első magyar képes hetilap. A kassai Ábrázolt Folyóirat története. *Magyar Könyvszemle* (64.) 1. 17–35.
- Komoróczy Géza 2012: *A zsidók története Magyarországon I. A középkortól 1849-ig.* Pozsony.
- Miskolczy Ambrus 2005: ...és a föld megnyílt alattunk. Zsidókravál Pozsonyban 1848. április 23-24-én. In: Czoch Gábor (főszerk.) – Kocsis Aranka – Tóth Árpád (szerk.): *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel.* Pozsony, 360–398.
- Pietsch, Walter 1999: Németek, zsidók és magyarok az 1848–49-es forradalom előestéjén. A városi reform és a zsidóemancipáció feszült viszonya. *Múlt és Jövő* (10.) 2. 39–47.
- Prepuk Anikó 1994: A zsidóemancipáció a reformkorban. In: L. Nagy Zsuzsa – Veres Géza (szerk.): *Történelmi Tanulmányok III.* Debrecen, 15–35.
- Prepuk Anikó 2013: Az ellenségkonstruálás rendi és polgári formái: a zsidók „polgárosítása” és az 1843–44. évi városi vita. In: Bárány Attila – Györkös Attila – Pallai László (szerk.): *„A francia história hazai nagykövete”. Ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára.* Debrecen, 199–214.
- Révész Emese 2015: *Kép, sajtó történelem. Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között.* Budapest.
- Schweitzer Gábor 1998: A toleranciától az emancipációig. A magyar zsidóság az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. *Valóság* (41.) 9. 83–114.